

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2020 1.
LXII. ÉVFOLYAM SZÁM

Vadas András
Folyómeder-dinamika és birtokhatár-változás
a középkori Magyarországon

Katona Csaba
Bulgária belépése az első világháborúba
a magyar sajtó tükrében

Turbucz Dávid
Horthy Miklós a világ körül

Az 1526-os mohácsi csata helye
Varga Szabolcs, Pap Norbert, Gyenizse Péter,
Kitanics Máté, Szalai Gábor, Sudár Balázs,
B.Szabó János és Máté Gábor írásai

Szerkesztők

TRINGLI ISTVÁN
felelős szerkesztő

FÓNAGY ZOLTÁN, NEUMANN TIBOR, OBORNI TERÉZ, PÓTÓ JÁNOS
rovatvezetők

DETRE ANDRÁS
szerkesztőségi munkatárs

Szerkesztőbizottság

MOLNÁR ANTAL
elnök

BORHI LÁSZLÓ, ERDŐDY GÁBOR, FODOR PÁL,
GLATZ FERENC, ORMOS MÁRIA,
OROSZ ISTVÁN, PÁLFFY GÉZA, PÓK ATTILA,
SOLYMOSI LÁSZLÓ, SZAKÁLY SÁNDOR,
SZÁSZ ZOLTÁN, VARGA ZSUZSANNA

A szerkesztőség elektromos postája:
tortenelmiszemle@btk.mta.hu

*Kérjük szerzőinket, hogy kézírataikat
a közlési szabályzatnak megfelelően készítsék el,
amely honlapunkon érhető el:
<http://www.tti.hu/kiadvanyok/folyoiratok/tortenelmi-szemle.html>*

A 2020-as évfolyam megjelenését
a Nemzeti Kulturális Alap és a Magyar Tudományos Akadémia támogatja

ISSN 0040-9634

TARTALOMJEGYZÉK

LXII. évfolyam, 2020. 1. szám

TANULMÁNYOK

- Vadas András** • Folyómeder-dinamika és birtokhatár-változás a középkori Magyarországon 5
- Turbucz Dávid** • Horthy Miklós a világ körül. Világ körüli út a Saida fedélzetén, 1892–1894 19
- Katona Csaba** • Bulgária belépése az első világháborúba a magyar sajtó tükrében 31
- AZ 1526-OS MOHÁCSI CSATA HELYE**
- Varga Szabolcs** • Megjegyzések II. Lajos király halálához 57
- Pap Norbert – Gyenizse Péter – Kitanics Máté – Szalai Gábor** • II. Lajos halálának helye 73
- Pap Norbert – Gyenizse Péter – Kitanics Máté – Szalai Gábor** • Az 1526. évi mohácsi csata helyszíneinek földrajzi jellemzői 111
- Sudár Balázs** • Földvár falu a török korban 153
- B. Szabó János** • Sem nem Majs, sem nem Sátorhely. Megjegyzések Pap Norbert és szerzőtársai Sátorhely vagy Majs? című tanulmányához 169
- Pap Norbert – Kitanics Máté – Gyenizse Péter – Szalai Gábor** • Reflexiók B. Szabó János „Egy Mátyás-kori oklevél...” és „Sem nem Majs, sem nem Sátorhely” című tanulmányaiban vázolt koncepciójára 179
- B. Szabó János – Máté Gábor** • Észrevételek a történeti források interpretációs lehetőségeiről és az interpretáció határaitól a mohácsi csatamező új földrajzi kutatása kapcsán 189
- MEGEMLÉKEZÉS**
- Gyarmati György** • Ormos Mária (1930–2019) 203
- Erdélyi Gabriella** • Péter Katalin (1937–2020) 207

MEGEMLÉKEZÉS

ORMOS MÁRIA (1930–2019)

Monogramja, O. M., a történeti rövidítéssel véletlenszerűen egyezve jelezte felmenőinek osztrák–magyar eredetét. Apja árvízmentesítési magántisztviselőként került Debrecenbe. Státusa alapján polgárnak számított, de csak a belterjes civis társadalom peremén, mert nem voltak őslakosok. A háború végi frontátvonulás idején előbb egy folyami gátórház, majd a pesti rokonok pincekomfortja kínált menedéket számára. A gimnáziumi évek a katolikus Svetitsben kezdődtek. A latin memoriterek agytornának tekintette, hogy utána a francia és az olasz nyelv elsajátítása se okozzon számára gondot. Az érettségi évében eltanácsolták a Svetitsből, miután kitudódott, hogy egy néptánckörbe járt, ezért magántanuló lett. Felszabaduló idejében a helyi egyetem óráit hallgatta, s a tanév végén a maturálással együtt le is kollokvált. Így aztán, amikor tényleges hallgatóként beiratkozott, már egy év előnnyel kezdett, ha úgy tetszik, folytatta egyetemi tanulmányait.

Debrecenben a történelmet akkor a „két Szabó” fémjelezte: Szabó Árpád, az ókor és a klasszika-filológia briliáns előadója és Szabó István, a magyar parasztság történetének iskolateremtő professzora. Ez utóbbi bízta meg Ormos Máriát már harmadéves korában – miután koncepciós praktikával kilótték mellőle két fiatal kollégáját –, hogy diáktanárként a továbbiakban ő adja elő a világháborúk közötti egyetemes történeti stúdiumokat. A szükséghelyzet teremtette katedrára lépés végül is több lett, mint alkalmi beugrás: a következő három évtizedet e tárgykört érintő kutatásai és publikációi töltötték ki.

Ám az első évtized korántsem jelentette egy egyenes vonalú pálya építését. 1952-ben őt is kikezdte az ötvenes évek első felének éberségi hisztériája. Csak Sztálin halála mentette meg attól, hogy az egyetemről eltávolított tanszéki kollégáinak sorsára jusson. Debrecenből kirúgták ugyan, de oktatói pályáját Szegeden folytathatta. A következő négy évet visszaemlékezéseiben tömören csak „szegedi rémálomként” említette. A forradalom utáni megtorlás keretében 1957 tavaszán végül a Tisza-parti univerzitásról is menesztették, nem mulasztva el káderlapján is rögzíteni, hogy értelmiségi munkakörben történő alkalmazása a továbbiakban tilalmas. A szigorú verdikt csak részben valósult meg, mivel az Országos Levéltárban cédulázni, az állami gondozottak intézetében tanítóskodni, vagy az Akadémia Kiadó lexikonszerkesztőségében címszókészítésen robotolni mégiscsak értelmiségi napszámos munka volt. A nagy amnesztia oldalvizén, 1963-ban szabadult meg a szakmai és politikai kirekesztéstől, és Ránki György invitálása nyomán lett főállású kutató az Magyar Tudományos Akadémia (= MTA) Történettudományi Intézetben.

A szakma központi műhelyébe kerülve jó tempóban lépegetett az akadémiai minősítés grádicsain. 1967-től kandidátus, intézetének tudományos titkára, 1979-től az MTA doktora, 1987-től a tudós társaság levelező, 1993-tól rendes tagja. Történetírói aktivitása élethosszig töretlen maradt, függetlenül attól, hogy kutatói állását a nyolcvanas évek első harmadában

pécsi egyetemi katedrára cserélte, illetve 2001-től nyugdíjas volt. Több mint fél évszázados publikációs termésének fő számai: negyven önálló monográfia vagy tanulmánykötet – átlagolva, másfél évenként egy újabb opusz –, kereken száz tanulmány minősítésű írás szakfolyóiratban vagy konferenciakötetben, feleannyi népszerűsítő közlemény. Fél százhoz közelít munkáinak idegen nyelven, illetve külföldön is közzétett változata.

A Történettudományi Intézetben elsőként egy kismonográfiát adott közre 1964-ben *Az 1924. évi magyar államkölcsön megszerzése* címmel. Utána főként Franciaországnak a világháborúk közötti Európa-politikájáról publikált, beleértve annak magyarországi vonatkozásait is. E tárgykörben 1967-ben megvédett kandidátusi disszertációja két évvel később jelent meg monográfiaként, mely a *Franciaország és a keleti biztonság 1931–1936* címet viselte.

Az intézeti kutatási programok keretében lett részese Ormos a faszizmus újraértelmezése körüli vitáknak. A téma másfél évtizeden át foglalkoztatta a korszak magyar történelemszektáit, akiknek köszönhetően a történelem szakma fokozatosan elszakadt a faszizmus sztálini–dimitrovi értelmezésétől. A faszizmusról szóló magyar vita két okból sem hasonlítható az ekkoriban kibontakozó, nevezetes nyugatnémet *Historikerstreit*hez. Ez itt egyrészt megmaradt a témakörben publikálási jogosítvánnyal felruházott történészek szűk körű, kanalizált és ellenőrzött túrt egymás melletti álláspontrogzításának, másrészt került a hazai vézskorszak központi kérdéssé emelését. A csendes vitának utóbb mégis nagy jelentősége lett, mert a mérvadó történeti munkákban megszűnt a Horthy-korszak reprezentáns személyiségeinek fasiszta minősítése. Lett azonban egy szélesebb körű eredménye is. Egyrészt ezután itthon is el tudták különíteni egymástól a faszizmust és a náciizmust, másrészt az úgynevezett köztes-európai térség államait konzervatív-autoriter rendszerekként kezdték leírni. Külhoni konferencia-publikációkon túl ezt mutatta be Ormosnak Incze Miklóssal együtt kiadott *Európai faszizmusok 1919–1939* című kötete 1976-ban, majd egy évtizeddel később az önállóan jegyzett *Náciizmus-faszizmus* munkája. Utóbbiban már társadalom- és mentalitástörténeti mozzanatokkal bővül az addig domináns politikatörténeti morfológia.

Előreszaladtunk az időben, holott Ormos Mária intézeti korszakának utolsó éveiről szólva aligha mellőzhető akadémiai doktori disszertációjának megvédése 1979-ben, illetve annak 1983-as könyvvé formálása, a *Padovától Trianonig 1918–1920* című munka. A négyévnnyi késlekedés ezúttal nem a könyvkiadás korabeli, szakmán kívüli huzavonáira vezethető vissza. Ekkoriban váltak hozzáférhetővé a francia külügyi és katonai levéltár úgynevezett hatvanévnnyi zárolású iratai, s a publikus változatban már mód nyílt az itt végzett friss kutatások hasznosítására is. A könyv így egyszerre lett a kérdéskör közel fél évszázados historiográfiái hiátusának pótlása, és ekkoriban nóvumnak számító forrásokat is szakmai konvenciók szerint hasznosító mestermunka. Aligha véletlen, hogy egy év múlva, 1984-ben Magyarországon a könyv már második kiadásban is megjelent, a tengeren túl pedig angol nyelven is kiadták 1990-ben.

A szakmán túl is elismeréssel fogadott Trianon-könyv országos bemutatója idején hagyta oda Ormos Mária a húszévnnyi kutatói „kötöttfogású szabadúszást”, és a fővárost. Egy esztendőnyi másodállású tanárkodás után 1984-ben főállású professzornak, egyben a pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem rektorának nevezték ki. Noha a rendszerváltás

még odébb volt, de a felsőoktatásban már elkezdődtek a változások. Ez Pécsen azt jelentette, hogy elindult a főiskolának az egyetemi karokká szervezése. Ormos Mária a második rektori ciklusát kezdte 1988-ban, amikor létrehozták a Magyar Rektori Konferenciát, amelynek akkoriban komoly szerepe volt az egyetemi autonómia újjáteremtésében. Megbízásának végén, 1992-ben akkreditálták a Bölcsészettudományi Kart, melyet a Természettudományi és a Művészeti Kar elismerése követett, így a jogászokkal és a közgazdászokkal együtt immár ötkarú univerzitásként működött a pécsi egyetem. Mindez gyors társadalmi változással is járt. 1990 után országszerte szélesre tárták az egyetemek kapuit, ennek következtében néhány év alatt megkétszereződött a nappali tagozatra felvettek létszáma. A tantermek, a kollégiumok és az új oktatói kar előteremtése kemény próba elé állította az új egyetem vezetőjét.

Ormos Mária 1992-ben tért vissza a tanszékre. A következő évben megszervezte és akkreditáltatta, 1994-ben pedig elindította a történelem doktori iskolát, ám ő Pécsen, eltérően a rendszerváltás máshol szokásos slendriánságától, nem támogatta a korábbi bölcsészdoktori dolgozatok PhD „átminősítését”. 1996 és 2000 között az MTA és a Janus Pannonius Egyetem Európa Története Kutatócsoportjának vezetője volt, közben fél évig rektori felkérésre a bölcsészkar dékáni tisztségét is ellátta. 2001-ben formailag nyugdíjba vonult ugyan, ám professzor emeritaként továbbra is ő maradt az időközben interdiszciplináris átalakult és idővel öt programot magában foglaló doktori iskola spiritus rectora. 1994 és 2018 között kereken másfél száz doktori védés és 72 habilitációs eljárás történt a doktori iskolában. Ormos Mária 30 doktorandusznak volt a témavezetője.

Ormos az egyetemszervezés közepette sem tette félre történetírói tollát. Pécsi éve alatt azonban műfajt váltott, alapvetően két irányba: egyrészt egyetemi tankönyvek írásába kezdett, másrészt történeti életrajzok sorát bocsátotta közre. Az előbbiek közé az 1998-ban megjelent *Magyarország a két világháború korában, 1914–1945*, illetve a Majoros Istvánnal társszerzőségben írt *Európa a nemzetközi küzdőtéren. Felemelkedés és hanyatlás. 1814–1945*, az utóbbiakba Mussolini, IV. Károly, Hitler és Kozma Miklós biográfiája tartozik.

Számára a nyugdíjba vonulás sem jelentette a történetírói munka befejezését. Életének utolsó másfél évtizedében is folytatta a történeti életrajzok írását. Ekkor született meg a *Hitler élete és kora; A katedrától a halálsorig. Ágoston Péter politikai életrajza* és egy rövidebb *Kemény Simon* pályakép. Másik három monográfia terjedelmű munkájában korábbi kutatási témáit vette szemügyre új nézőpontból. 2004-ben jelent meg a *Gazdasági világválság magyar visszhangja 1929–1936* című könyve, melyben nem a politikusok, hanem a korabeli, gazdasággal foglalkozó írók munkáit vette górcső alá. Azt vizsgálta, hogy nekik milyen elképzeléseik voltak a válság kezelésére és az abból való kilábalásra. Egy sokat elemzett kérdéskört gondolt újra 2007-ben, amikor megírta a *Közép-Európa. Volt? Van? Lesz? A fogalom változásai a 19–20. században* című művét, különös tekintettel a regionális entitás és identitás problematikájára. Ezt követte, két év múlva a *Politikai eszmék, politikai gyakorlatok a 20–21. században* című önkönyvmozása. E három könyv még teljesen megfelelt a céhbéli elvárásoknak, pedig ekkor már sorra írta esszéköteteteit: *A történelem és a történettudományok; A történelem vonatán. Európa és Magyarország a 20. században; Van-e történelem?; Múlt a jelenben*. Ezeknek az írásoknak némelyike korábbi műveinek tömörített újragondolása volt, míg

mások a történetírás mesterségéről szóltak. Közben közreadott egy nagymonográfiát Németország 20. századi történetéről, amelyben a kontinentális közép egymás utáni birodalmainak az európai történelem alakításában játszott szerepét követi nyomon.

Alkotói pályájának utolsó fél évtizedében vált szellemi világcsvargóvá. Európa felemelkedéséről és a globalizációról szólt *A Föld felfedezése és meghódítása. Nyugat-Európa a csúcson*, majd egy elképzelt tér- és időutazás keretében valódi világtörténelmet írt: *Gondolatok az ember történetéről. Időutazások a Föld nevű égitesten 800 és 1500 között*, mely immár az egész glóbusz történetéről szólt. Hatvanévnnyi történetírói munkássága végéhez közeledve Ormos Mária – az európai horizonton túllépve – e munkákkal vált valóban egyetemes történészé. Életművének e záró darabjai jutalomjátékként születtek, irodalmias nyelvezetű esszékötetekként. A kortárs mindennapok lehangoló zűrzavarától eltávolodva, kedvtelve szemlélte a régi kultúrák sokféleségét, és azok különböző intenzitású – globalizálódás felé araszoló – kölcsönhatását.

Hogy élete utolsó évtizedében a rossz kortársi közérzettől elfordulva kezdte el vizsgálni az egész világ kulturális hagyatékát, két ekkor született mű címe is bizonyítja. Ő szerkesztette a *Megroppant világrend* című tanulmánykötetet, melynek egyik szerzője is volt. Önéletírását eredetileg a *Csalódások kora* címmel kívánta közrebocsátani, memoárja azonban végül – talán kiadói tanácsra – a némileg szelídebb *Remények és csalódások* címmel látott napvilágot.

Ormos Mária magától értetődően volt részese a szakmai közéletnek. Ott találjuk a történész lapok szerkesztői, szerkesztőbizottsági tagjai között, kezdve a *Történelmi Szemlével*, folytatva a *Világtörténettel*, az *Acta Historicával*, a *Századokkal* és a *Rubiconnal*. Az MTA-n osztályelnökké is választották.

Megbízatásait és díjait nem itt kell felsorolni. Ez utóbbiakat már csak azért is mellőzhetjük, mert ő is jól tudta, hogy ezeket a kegyúri adományokat milyen körülmények között ítélik oda és milyen megfontolások vezetnek a mellőzésekhez. Büszke volt az Akadémiai Díjra, melyet a Trianon-könyve után kapott, a Francia Akadémia Pálmarendje kitüntetésre, a kétszer elnyert Joseph Pulitzer-emlékdíjra, illetve hogy két város, Pécs és Angyalföld egyaránt díszpolgárává fogadta. Nem szokták emlegetni, ám valóban őszinte örömet váltott ki belőle legutóbbi elismerése, a *rector emerita*-emlékgyűrű, melyet a Magyar Rektori Konferencia megalapításának 30. évfordulóján kapott egyetemétől.

Gyarmati György

CONTENTS

STUDIES

András Vadas <i>River-Bed Dynamics and Changing Estate Borders in Medieval Hungary</i>	5
Dávid Turbucz <i>Miklós Horthy around the World Globe. Trotting onboard the Saida, 1892–1894</i>	19
Csaba Katona <i>Bulgaria's Entry to World War I in the Mirror of the Hungarian Press</i>	31

THE SITE OF THE MOHÁCS BATTLE OF 1526

Szabolcs Varga <i>Remarks on the Death of Louis (II) Jagiellon</i>	57
Norbert Pap – Péter Gyenizse – Máté Kitanics – Gábor Szalai <i>The Place where Louis (II) Jagiellon Died</i>	73
Norbert Pap – Péter Gyenizse – Máté Kitanics – Gábor Szalai <i>The Main Geographical Features of the Scenes of the 1526 Battle of Mohács</i>	111
Balázs Sudár <i>The Village of Földvár in the Ottoman Era</i>	153
János B. Szabó <i>Neither Majs, nor Sátorhely. Remarks on the Paper of Norbert Pap and his Co-Authors Called “Sátorhely or Majs”?</i>	169
Norbert Pap – Máté Kitanics – Péter Gyenizse – Gábor Szalai <i>Reflections on the Conception of János B. Szabó as Outlined in his Papers “Egy Mátyás-kori oklevél...” and “Sem nem Majs, sem nem Sátorhely”</i>	179
János B. Szabó – Gábor Máté <i>Reflections on the Interpretational Possibilities of Historical Sources – and the Limits of Interpretation – with Regard to the new Geographical Exploration of the Battlefield of Mohács</i>	189

COMMEMORATIONS

György Gyarmati <i>Mária Ormos (1930–2019)</i>	203
Gabriella Erdélyi <i>Katalin Péter (1937–2020)</i>	207

E számunk szerzői

Erdélyi Gabriella, tudományos főmunkatárs, BTK TTI, Kora újkori témacsoport ● Gyarmati György, nyugdíjazott egyetemi tanár, főigazgató ● Gyenizse Péter, habilitált egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem, Földrajzi és Földtudományi Intézet, Térképészeti és Geoinformatikai Tanszék ● Katona Csaba, tudományos munkatárs, BTK TTI, Tudományos információs témacsoport ● Kitanics Máté, tudományos főmunkatárs, Pécsi Tudományegyetem, Földrajzi és Földtudományi Intézet, Politikai Földrajzi, Fejlődési és Regionális Tanulmányok Tanszék ● Máté Gábor, egyetemi adjunktus, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Társadalmi Kapcsolatok Intézete, Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék ● Pap Norbert, a Magyar Tudományos Akadémia doktora, tanszékvezető egyetemi tanár, Pécsi Tudományegyetem, Földrajzi és Földtudományi Intézet, Politikai Földrajzi, Fejlődési és Regionális Tanulmányok Tanszék, tudományos tanácsadó, BTK TTI ● Sudár Balázs, tudományos főmunkatárs, BTK TTI, Kora újkori témacsoport ● B. Szabó János, tudományos munkatárs, BTK, Magyar őstörténeti témacsoport ● Szalai Gábor, tudományos segédmunkatárs, BTK TTI ● Turbucz Dávid, PhD, posztdoktor kutató, BTK TTI, Horthy-korszak témacsoport ● Vadas András, PhD, egyetemi adjunktus, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történeti Intézet, Középkori Történeti Tanszék ● Varga Szabolcs, tudományos munkatárs, BTK TTI, Kora újkori témacsoport.
(BTK TTI = Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet)

Az egyes számok megvásárolhatóak, illetve megrendelhetőek:

Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet

1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4., B épület 4.44-es iroda

Telefon: +36-1-224-6700/4624, 4626-os mellék

E-mail: bardi.erszebet@btk.mta.hu, terjesztes@mta.btk.hu

Penna Bölcsész Könyvesbolt

(hétköznapokon, 13 és 17 óra között)

1053 Budapest, Magyar u. 40.

Telefon: +36-30-203-1769

E-mail: info@pennakonyvesbolt.hu

A folyóirat teljes évfolyama előfizethető bármely hírlapkézbesítő
postahivatalnál.

Ára: 1000 Ft

Előfizetőknek: 850 Ft

